

Роман РАДОВИЧ

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІСЬКОГО ЖИТЛА (формування дво- та трикамерних однохатніх споруд)

У запропонованій розвідці розглянуто найпростіші планувальні варіанти поліського житла: однокамерні (хата), двокамерні (хата + сіни) та трикамерні (хата + сіни + холодна чи тепла комора). Основну увагу приділено динаміці їх розповсюдження у різних місцевостях Поліського краю та шляхам формування дво- та трикамерних осель.

Ключові слова: Полісся, житло, хата, сіни, комора, кліть, стебка.

Горизонтальне планування є однією з основних ознак історичної типології житла [8, с. 3—11], тому прискіпливе вивчення процесів та шляхів його удосконалення, особливостей формування окремих типів та підтипів, ускладнених варіантів тощо має першочергове значення для з'ясування генезису житла загалом. Враховуючи те, що на Поліссі ще до поч. ХХ ст. зберігались надзвичайно архаїчні примітивні форми домівств, аналіз процесів розвитку планувальної структури поліського житла значною мірою дасть змогу прослідкувати еволюцію українського житла загалом, оскільки, як зазначав відомий знавець поліського будівництва Степан Таранушенко, «...без належного вивчення поліської хати до проблеми генезису українського будівництва, зокрема житлового не можна навіть приступати...» [39, с. 8].

Традиційне житло поліщуків, як і українців в цілому, пройшло складний багатовіковий шлях розвитку — від однокамерного опалюваного — до дво- та трикамерного, яке вважається найбільш типовим для усього східнослов'янського масиву [5, с. 135—144]. У кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. на теренах Полісся побутували двокамерні та трикамерні однохатні¹ споруди, а також їх ускладнені варіанти. Не були рідкістю й однокамерні житла, інколи — із своєрідною шіпкою замість сіней. Зустрічались також будівлі із двома житловими приміщеннями, розташованими через сіни («хата через сіни») чи по один бік від сіней («з хати в хату»). Відомі тут й окремі випадки так званих «дворядових жител» тощо.

У запропонованій розвідці ми зупинимось лише на розгляді найпростіших планувальних варіантів житла: однокамерних (хата), двокамерних (хата + сіни) та трикамерних (хата + сіни + комора (холодна чи тепла)). Основну увагу приділимо шляхам їх формування та динаміці розповсюдження у різних місцевостях Поліського краю.

Перед тим, як приступити до розгляду поліського матеріалу, доцільно зупинитись на аналізі археологічних та джерельних відомостей, які торкаються розвитку планової структури житла в Україні загалом. Зокрема, як свідчать дані археології, житлобудівництво дописемних етнічних спільнот епохи раннього заліза, будівельні традиції яких успадкували українці, характеризували виключно однокамерні опалювані споруди. У невеликих (із довжиною стін

¹ Термін «однохатнє житло» тут і надалі будемо вживати для означення будівель з одним житловим приміщенням (без огляду на кількість камер у житловому зв'язку).

3—3,5 і 4—4,5 м) опалюваних однокамерних житлах (напівземлянкових чи наземних) проживали носії однієї з перших праслов'янських культур — зарубинецької (III ст. до н. е. — II ст. н. е.) [19, с. 10; 42, с. 84]. Це ж стосується й житлобудівництва Черняхівської (поч. III — поч. V ст.) та Київської (кін. II — поч. III до середини V ст.) культур, що мають уже безпосереднє відношення до слов'ян (зокрема, й до українців) [3, с. 182—183]. Середня площа однокамерних жител носіїв Київської культури становила 10—17 м² [42, с. 92], Черняхівської — 10—20 м² [42, с. 101].

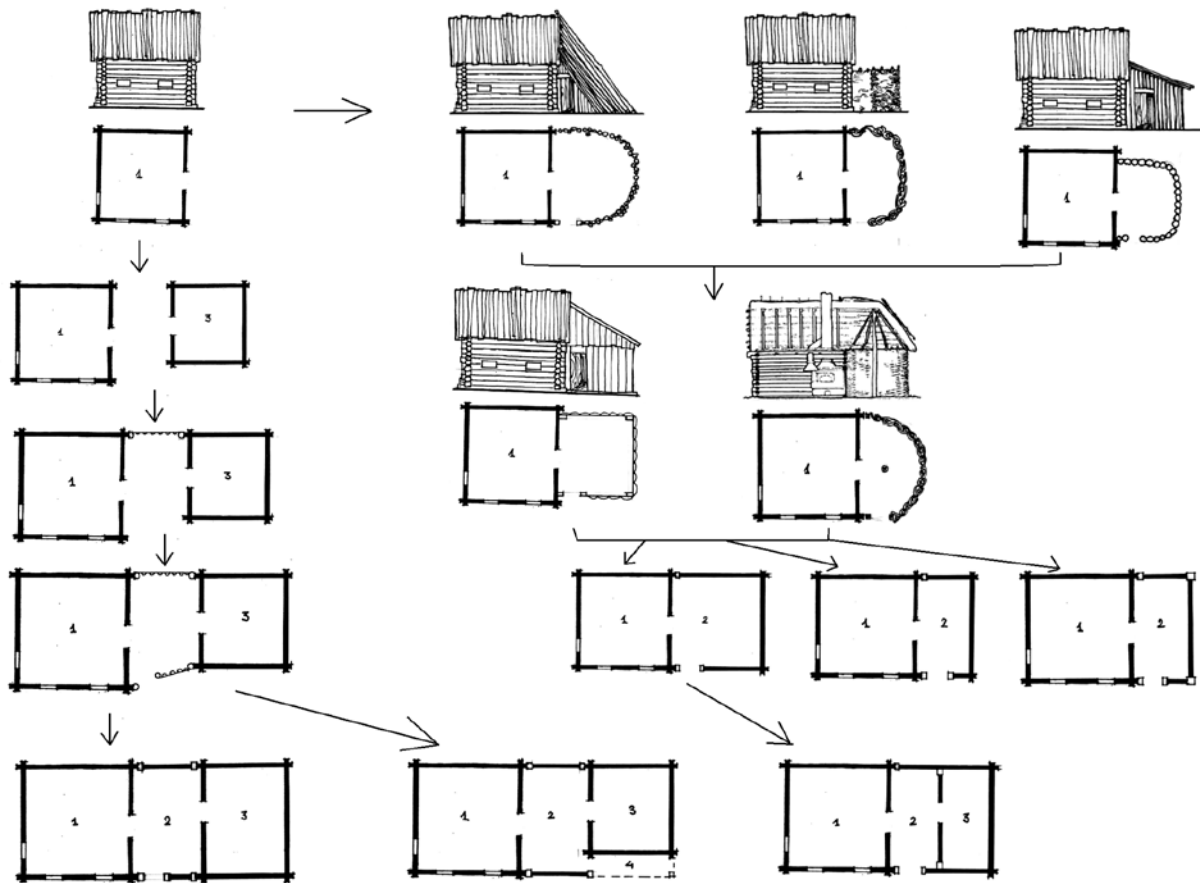
Щодо ранньослов'янського часу, то однокамерні чотирикутні у плані напівземлянки невеликих розмірів (площею 4—20 м²) були основним житлом носіїв Празько-Корчацької культури (VI—VII ст.) [3, с. 34—35]. Приблизно такими ж були і однокамерні помешкання Пеньківської культури [3, с. 51]. Однокамерні (переважно півземлянкові) споруди (площею 7—16 м² — Райковецька культура; 12—25 м² — Волинцівська культура; 9—12 м² — Роменська культура) характеризували житлобудівництво VIII—X ст. [3, с. 92, 96, 100]. Проте слід зауважити, що у деяких випадках в житлах VIII—X ст. (як і VI—VII ст. [22, с. 103; 24, с. 23—24; 25, с. 35; 34, с. 25; 35, с. 47]) перед входом влаштували своєрідний вузький (завширшки 0,6 м) тамбур, який «похило спускається від рівня стародавньої поверхні до рівня долівки житла, або влаштований у вигляді сходів» [22, с. 103] (на зразок відповідних входів-тамбурів у поліські напівземлянкові льохи XX ст.).

Однокамерна споруда залишалась основним типом (масового. — *P. P.*) давньоруського житла й упродовж X—XI та XII—XIII ст. Причому, як відзначають учені, розміри жител цього періоду в порівнянні з VIII—X ст. практично не змінились: як у житлах X—XI, так і XII—XIII ст. розмір їх сторін звичайно коливався у межах 3—4,5 м [33, с. 123, 128]. Водночас вже у цей період у давньоруських містах, крім однокамерних, відомі житла ускладненого планування: дво- і трикамерні². Як показує ар-

хеологічний матеріал, тогочасне двокамерне житло формувалось двома шляхами. Перший з них (який дослідники вважають давнішим) проходив шляхом добудови до зрубу житла допоміжного приміщення стовпової конструкції, завширшки 2—3,5 м (Новгород, Псков тощо: X ст.) [33, с. 66—67]. Двокамерні споруди другого типу представляли собою видовжений зруб, що поділявся внутрішньою перегородкою на більшу (квадратну, об лаштовану піччю) і меншу (холодну) камери. Як в етнології, так і в археології такі споруди номінують терміном «зруб-п'ятистінок». Подібні житла-п'ятистінки найкраще вивчені у Києві та Новгороді. Скажімо, у Новгороді зруби-п'ятистінки з'являються у кінці X ст. У цей час (X ст.) більшість тутешніх жител були однокамерними, споруди з добудованими сіннями та п'ятистінки зустрічались рідко. Натомість в XI ст. картина змінюється: більшість жител становили зруби-п'ятистінки, дещо менше було однокамерних, і ще менше — двокамерних із сіннями, добудованими через стовпи. В XII ст. більшість жител — п'ятистінки (були й з каркасними прибудовами до житлової камери). В XIII ст. кількість зрубів-п'ятистінок зменшується за рахунок однокамерних споруд [33, с. 66, 109]. Щодо Києва (власне Давньокиївського Подолу), то у X—XII ст. тут побудували житла однокамерні (площею 20—30 м²) та зруби-п'ятистінки (площею 25—38 м²) [9, с. 40—41]. Відповідно до матеріалів М. Сагайдака, житлові приміщення у вигляді двокамерних зрубів-пятистінок (площею 25—30 м²), поряд із однокамерними, у житловому будівництві Подолу з'являються в першій половині XI ст., а у другій половині XI ст. вони вже переважали. Масовим залишався тип зрубу-п'ятистінка й у першій половині XII ст. [37, с. 94, 102—104, 108]. Подібні житла-п'ятистінки, що походять з XI—XII ст., виявлені у низці інших тогочасних міст (Слонім, Новогрудок, Мінськ, Вщиж, Псков тощо) [33, с. 67, 95, 97—98]. Щодо трикамерних жител, то хоча на основі

тип слов'янського тридільного житла, до складу якого входили тепла «ізба» (чи «істобка») та холодна «клеть», об'єднані сіннями (у житлах князів, бояр) сформувався вже у X (IX)—XI ст. (див.: [5, с. 138—139, 141]). Разом з тим, відповідно до матеріалів російської дослідниці О. Ганцької, перші свідчення про трикамерний дім (приєднані до хати сіни і комору) у слов'ян відносяться вже до другої половини IX ст. [6, с. 159].

² Як відзначають фахівці, окремі зразки дводільних жител на теренах східнослов'янського масиву відомі вже з XI—XIII ст. (поселення Білгородка, Стара Рязань, Суздаль тощо) [5, с. 136]. Виходячи з окремих натяків у давньоруських літописах, інші дослідники вважають, що

Еволюція дво- та трикамерних жител. Умовні позначки: 1 — хата; 2 — сіни; 3 — комора («кліть» чи «стебка»); 4 — ніша-підсіни

археологічних матеріалів дослідники припускають, що вони траплялись вже у X (Новгород [33, с. 66]) чи у кінці XI (Київ [37, с. 106]) ст., незаперечні докази побутування споруд, які складались із двох хат, або з хати і допоміжного холодного приміщення (кліті), з'єднаних між собою стовповою прибудовою, П. Раппопорт відносить до XII ст. (Новгород) [33, с. 110]. Це ж стосується й Києва (перша половина XII ст.) [37, с. 108 (Рис. 62)]. У цей період трапляються й складніші поєднання житлових та господарських приміщень в одній будівлі (Київ, Новгород) [33, с. 110; 37, с. 122].

Щодо подальшого розвитку, слід зауважити, що внаслідок дії низки факторів (нерівномірного соціально-економічного розвитку окремих територій, специфіки місцевих природно-географічних умов, особливостей етнокультурної історії, контактів з іноетнічним населенням тощо) процес розвитку планувальної структури житла у різних регіонах України був доволі складним та багатоманітним [16, с. 26]. Зокрема, у лісостеповій частині України тридільні од-

нохатні житла (хата + сіни + комора) вже у пер. пол. XIX ст. повсюдно були пануючими [47, с. 377]. У багатьох регіонах Лісостепу такі будівлі переважали вже у XVIII ст. Як зазначає М. Приходько, опираючись на дані Генерального опису Лівобережної України 1765—1769 рр. (Румянцевського опису Малоросії), у XVII—XVIII ст. тип житла хата (ізва) + сіни + комора (хижа) був широко розповсюджений у селах Лівобережної України і на цей час його можна вважати тут цілком утвердженим [26, с. 264]. Скажімо, у с. Великий Хутір Золотоноської сотні Переяславського полку (нині — Дравівський р-н Черкаської обл.) з 56 дворів переважаюча кількість жител мали планування хата (мазанка) + сіни + комора (плетнева) [26, с. 264]. У цей період (XVII—XVIII ст.) навіть у регіоні Карпат (Самбірська економія) подібні дво- і трикамерні житла побутували у сільського населення [7, с. 138—153]. Водночас вже у кін. XIX — на поч. XX ст. у більш економічно розвинутих південних районах лісостепової, а особливо степової зон України перева-

жали житла із двома житловими приміщеннями, розташованими обабіч сіней («дві хати через сіни», «хата на дві половини», «верхова хата») [16, с. 27; 21, с. 120]. Унаслідок низки чинників (інтенсивного соціального розшарування, появи нових соціальних верств сільського населення, активізації впливу міських форм культури тощо), які найпомітніше почали виявлятися наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і вплинули на побут селянина, урізноманітнюється планувальна структура житла (передусім у сільській інтелігенції та найзаможніших верств селянства) — уже в цей час з'являються житла із покращеним плануванням, збільшується кількість житлових і господарських приміщень в хаті, виділяється окрема кухня тощо [16, с. 26; 21, с. 119].

Стосовно Полісся, то внаслідок замкнутості окремих територій процес розвитку планувальної структури житла проходив тут повільніше, децю «загальмовано» порівняно з більш південними регіонами України. Ще на переломі ХІХ та ХХ ст. тут пануючим був однохатній тип житла. Хоча на основній території Полісся, як і повсюдно в Україні, вже у сер. ХІХ ст. найбільш поширеними типами були дво- і тридільні домівства типу хата + сіни та хата + сіни + комора [27, с. 52] (і їх ускладнені варіанти), у багатьох місцевостях досить широко побутувала однокамерна хата. У сер. ХІХ ст. однокамерні житла доволі часто траплялись на півночі колишньої Київської губернії, про що свідчать ілюстративні матеріали Д.П. Де ля Фліза (сс. Старосілля, Варовичі та ін.) [1, арк. 834, 884]. Ще у ХVІІІ ст. хати «без сінців» дослідники відзначали у колишньому Стародубському повіті [18, с. 96]. Зауважимо, що у др. пол. ХІХ ст. однокамерні житла відомі й на території українського Лісостепу³.

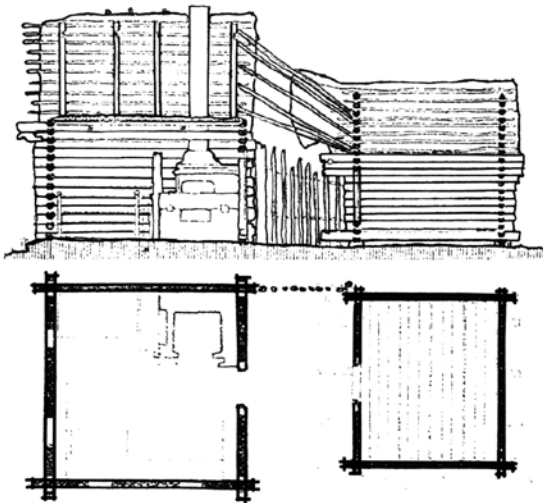
Однак у той час, коли вже у кін. ХІХ ст. повсюдно (на теренах України та Білорусі. — *Р. Р.*) однокамерний тип житла був рідкістю, то на Поліссі він

³ Наприклад, відповідно до матеріалів П. Чубинського (1874 р.), «хата без сіней» зустрічалась на півдні Київської губернії: с. МлівГородищенського р-ну Черкаської обл. [48, с. 177]. На території лісостепової частини України такі житла згадує С. Таранушенко [39, с. 19], на теренах нинішнього Драбівського р-ну Черкаської обл. вони відомі з матеріалів ХVІІІ ст. [26, с. 264]. Ще у кінці ХІХ ст. (станом на 1896 р.) такі споруди зрідка траплялись у південних районах Чернігівської губернії: Оболонська волость Кролевецького повіту [36, с. 162] тощо.

доволі широко побутував на фоні складніших планувальних схем [10, с. 296]. Однокамерні оселі тут досить часто можна було зустріти ще на поч. ХХ ст. [27, с. 52]. Як зазначає С. Таранушенко, «...навіть на початку ХХ ст. поліщук, не спроможний поставити одразу хату з сіньми чи з сіньми і коморою, споруджував однокамерну хату...» [39, с. 19]. Релікти однокамерних споруд практично до кін. ХХ ст. (ще у 1970—1980-х рр.) можна було зустріти на теренах Середнього Полісся (північно-східна частина Рівненщини, північно-західна частина Житомирщини)⁴. Відомі такі споруди й на теренах Західного Полісся: у 30-х рр. ХХ ст. дослідники згадували їх у селах Тулемці, Пульмо (Шац. Вол.) [13,

⁴ За даними дослідників (А. Данилюк, С. Таранушенко, М. Козакевич, В. Гурков, Р. Гошко та ін.) однокамерні житла, збудовані у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. зберігались у селах Залуччя, Колки (Дуб. Рів.), Березове, Залав'я, Дроздинь, Борове, Глинне, Познань (Рок. Рів.), Лучанки (Овр. Жит.), Хочино, Бігунь (Ол. Жит.), а також в Лугинському (Жит.) та інших районах [10, с. 296; 11, с. 56; 14, с. 16—18; 39, с. 19]. Скажімо однокамерну хату, збудовану у 1913 р. А. Данилюк обстежив у с. Дроздинь (Рок. Рів.) [12, с. 54—55].

⁵ У роботі для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Рівненська обл. — Рів., Березнівський р-н — Берез., Володимирецький р-н — Волод., Дубровицький р-н — Дуб., Зарічненський р-н — Зар., Рокитнянський — Рок., Сарненський р-н — Сар. Костопільський — Кост.; Волинська обл. — Вол., Любомльський — Любом., Любешівський — Любеш., Камінь-Каширський р-н — К.-Каш., Шацький — Шац., Ратнівський — Рат, Маневицький — Ман. Старовижівський р-н — Стар., Турійський р-н — Тур.; Житомирська обл. — Жит., Ємільчанський р-н — Єм., Новоград-Волинський р-н — Нов.-В., Овруцький р-н — Овр., Олевський р-н — Ол., Коростенський р-н — Кор., Лугинський р-н — Луг., Малинський р-н — Мал., Народицький р-н — Нар., Радомисльський р-н — Рад.; Київська обл. — Київ., Іванківський р-н — Ів., Поліський р-н — Пол., колишній Чорнобильський р-н — Чор.; Чернігівська обл. — Чер., Менський р-н — Мен., Щорський р-н — Щорс., Чернігівський р-н — Черн., Новгород-Сіверський р-н — Н.-Сів., Бахмацький р-н — Бах.; Сумська обл. — Сум., Глухівський р-н — Глух, Шостківський р-н — Шост., Путивльський р-н — Пут., Конотопський р-н — Кон., Кролевецький р-н — Крол.; Брестська обл. — Брест., Брестський р-н — Бр., Іванівський — Іван., Жабінковський — Жаб., Кобринський р-н — Кобр., Пінський р-н — Пін., Пружанський р-н — Пруж., Кам'янецький р-н — Кам., Маларицький — Малар., Дрогичинський — Дрог. Березовський р-н — Бер.,

Перший етап формування трикамерної хати з окремих кліт та однокамерного житлового приміщення; с. Мочуль колишнього Столинського повіту (за З. Дмоховським)

с. 72]. Відповідно до наших польових матеріалів, у пер. пол. ХХ ст. можна було натрапити на окремі зразки однокамерних хат без сіней у низці сіл Волинської (сс. Хрипськ Шац.; Смари, Жиричі Рат.; Гірки Любеш.), Рівненської (сс. Кисоричі, Сновидовичі, Познань, Глинне, Березове, Вежиця, Старе Село, Дроздинь, Кам'яне Рок.; Іванчиці, Прикладники, Перекалля, Кухітська Воля, Вичівка Зар.; Озерськ, Літвиця, Залужжя, Великі Озера, Осова, Будимля Дуб.; Князівка Берез.; Більська Воля, Великі Цепцевичі Волод.), Житомирської (Корощино, Лопатичі, Жубровичі, Журжевичі, Білокоровичі Жовтневе, Кишин, Копище, Суцани Ол.; Левковичі, Полохачів, Лучанки, Возничі, Рудня, Виступовичі, Думинське, Бірківське, Бігунь Овр.; Давидки, В'язівка, Норинці Нар.; Липники, Запілля, Радогоща Луг.) та Київської (Рагівка Пол., Феневичі, Обуховичі Ів.) областей [28, с. 99—116; 29, с. 62]. Здебільшого респонденти зазначають, що станом на пер. пол. ХХ ст. таких хат було небагато (одна—дві). Проте місцями (с. Білокоровичі Ол.) такими «до війни» була більшість хат — «комору і сіни при хаті мали тільки багатії». За свідчен-

Лунинецький р-н — Лун., Ляхавичський р-н — Лях. Ганцевичський р-н — Ган., Столинський р-н — Стол.; Гомельська обл. — Гом., Петриковський р-н — Петр., Єльський р-н — Єл., Хойницький р-н — Хой., Брагінський р-н — Браг., Мозирський р-н — Моз., Калінкавічський р-н — Кал., Річицький р-н — Річ., Гомельський р-н — Гомел., Житковицький р-н — Житк., Лельчинський р-н — Лел.

ням старожилів, доволі помітну частину усього житлового фонду ще на поч. ХХ ст. однокамерні хати становили й у с. Колки (Дуб. Рів.) [12, с. 24].

Дослідники згадують про побутування у кін. ХІХ ст. хат (ізб) «цілковито без сіней» і на Східному (Лівобережному) Поліссі (колишня Чернігівська губернія) [36, с. 158]. Причому у цей час в деяких місцевостях однокамерні хати траплялись тут доволі часто. Скажімо, станом на 1896 р. у Стародубській волості Стародубського повіту хати без сіней становили 13,3% від усього житлового фонду, у Ніжинській волості цього ж повіту однокамерних хат без сіней було 45,4%, а у Чаусовській волості — 97,4% хат мали тільки одну кімнату, причому серед них побутувало лише два типи: з сіньми і без сіней [36, с. 160—161]. Знову ж, відповідно до статистичних даних, станом на 1920-ті рр. однокамерних жител на Чернігівщині було 5,9% із загальної кількості хат, а на Волині — 4% [20, с. 52]. С. Токарєв фіксував однокамерні житла у Михайло-Коцюбинському районі Чернігівщини ще у сер. ХХ ст. (1945 р.). Згідно з його матеріалами, на цей час у с. Мньово хат без сіней було 9 (3,6%), а у с. Видельці — 10 (2,5%) [43, с. 28—30].

Побутування такого типу житла широко засвідчене також на теренах Полісся Білорусі. Скажімо, К. Мошинський на Мозирщині (с. Дорошевичі та околиці) фіксував невеликі (із стінами завдовжки 3—3,5 м) чотирикутні зрубні хати із входом у вузькій стіні [54, с. 112]. Відповідні житла у минулому зустрічались також на Підляшші. Зокрема, на початку другої половини ХІХ ст. вони траплялись у сс. Вирікі та Денбова Клода Володавського повіту⁶.

Першим етапом удосконалення планувальної структури житла була добудова до зрубу-чотиристінка опалюваної житлової камери холодних сіней, унаслідок чого виникла двокамерна споруда хата + сіни [10, с. 296]. У розвинутому варіанті сіни представляли собою каркасний (хати зі сс. Діброва, Млачівка Пол., Ілнці Чор. Київ.; Мутвиця Зар., Береж-

⁶ Респонденти описували такі споруди наступним чином: «Хата була мала, п'ять ліктів, низька, що [той, що входив у неї] дуже мав горбитись. Хата була без перегородок, з двору входили до хати (ізби). Вікна малі, на одну шибку, при дверях з правого боку, бо вовк не влізе. Палилося на припічку, дим був аж кашляти, у стелі посередині була вироблена дира для духу (тяги. — Р. Р.). Спали на полатках» (с. Денбова Клода) [57, с. 148].

ниця Волод. Рів.; Борутино Овр. Жит. тощо) чи зрубний (хати зі сс. Максимовичі, Діброва Пол. Київ.; Шахи Дуб., Бишляк Волод. Рів.; Селика Глуша Любеш., Здомишль Рат. Вол. та ін.) трістинок, добудований через стовпи до порогової стіни житлового приміщення. Хоча у такому випадку сіни мали спільний із хатою дах, проте вони завжди були конструктивно відокремленою частиною будівлі, яка відрзнялася від хати зовнішнім виглядом. У більшості випадків ширина сіней була значно меншою ніж хати⁷, проте часто траплялись двокамерні житла з так званими «широкими сінями», у яких хата й сіни були майже рівновеликими⁸. Такі двокамерні оселі з «широкими сінями» С. Таранушенко фіксував на Олевщині (Жит.) у селах Бігунь, Собачин, Журжевичі, Хочин та Копище [39, с. 10—11 (Табл.)]. Відповідно до його спостережень аналогічні дводільні споруди ще на поч. 1920-х рр. траплялись і на півночі Полтавщини та на Слобожанщині [41, с. 37].

Як показує джерельний та польовий матеріал, процес формування сіней був доволі тривалий. На Поліссі (у селах розташованих у південному, східному та північно-східному напрямку від болота Гричину колишньому Лунинецькому повіті), а також на сході Білорусі та в лісах під Гродном при однокамерному житлі К. Мошинський фіксував так звані «сіни шалашові» (*sień szalaszowa*), які мали вигляд половини «куренья», складеного жердин, похило опертих до вхідної стіни хати [55, с. 550]. Сіни подібної конструкції ще до середини ХХ ст. можна було зустріти й у багатьох інших місцевостях Полісся. Скажімо на Середньому Поліссі України при однокамерних хатах («куреньях») перед пороговою стіною

Однокамерна хата пер. пол. ХІХ ст. у с. Запілля Лугинського р-ну Житомирської обл.

влаштували примітивну заслонку («шалаш») у вигляді односкілого даху («щоб у двері не задував вітер, не засікав дощ, сніг») [28, с. 115]. У с. Путиловичі (Луг. Жит.) маленьку однокамерну хату з похилими жердинами замість сіней називали «хата як курень», а у с. Ходаки (Кор. Жит.) — «куца хата» [46, с. 13]. Найпростіша конструкція «заслони» представляла собою встановлені похило жердини та обаполки (ними «закидали» вхід у хату: с. Рудня Мечна Овр. Жит.). Іноді «жердки» («тички») вкопували («забивали») у землю і переплітали соломою (с. Думинське Овр. Жит.). Подібні однокамерні хати, у яких «дим йшов в стіну», а «замість сіней ставили похилі жерді чи плашки» ще у пер. пол. ХХ ст. траплялись і у селах Корошино, Лопатичі, Жубровичі, Жовтневе, Кишин, Суцани, Білорочовичі (Ол. Жит.), Путиловичі (Луг. Жит.), Познань (Рок. Рів.) та ін. Зверху таку «заслону» могли притрушувати «вішом» (скошеною болотною травою) і притискати довгими жердинами — «оповзинами» (с. Бігунь Овр. Жит.) [28, с. 115]. Таку однокамерну хату другої половини ХІХ ст. у 1998 р. нами було обстежено в с. Феневичі (Ів. Київ.). Часто подібний односкілий «шалаш» «латили» і пошивали солом'яними «куликами» (сс. Невгоди, Виступовичі Овр. Жит.) чи розстеленими «кулями» (с. Бірківське Овр. Жит.). Бокові стіни у цих заслонах залишались відкритими. Часом обаполками та жердинами «закидали» тильний бік, рідше — з фасадного боку влаштували примітивні двері.

Подібні споруди у кін. ХІХ ст. дослідники згадували й на Поліссі Чернігівщини: тут траплялись однокамерні хати або взагалі без сіней, або сіни у них замінював «шалаш з похило поставлених... жердин,

⁷ Хата кін. ХІХ ст. у с. Шахи Дуб. Рів.: хата — 5,09 х 5,91 м, сіни — 5,09 х 2,59 м; хата кін. ХІХ ст. у с. Мутвиця Зар. Рів.: хата — 5,3 х 5,44 м, сіни — 5,3 х 3,84 м та ін.

⁸ Хата кін. ХІХ — поч. ХХ ст. зі с. Максимовичі Пол. Київ.: хата — 3,36 х 3,77 м, сіни — 3,36 х 3,67 м, хата кін. ХІХ ст. у с. Діброва Пол. Київ.: хата — 3,64 х 4,29 м, сіни — 3,64 х 4,17 м, хата пер. пол. ХІХ ст. у с. Діброва Пол. Київ.: хата — 3,84 х 3,84 м, сіни — 3,84 х 2,8 м, хата сер. ХІХ ст. у с. Бишляк Волод. Рів.: хата — 3,65 х 4,53 м, сіни — 3,65 х 4,4 м, хата др. пол. ХІХ ст. у с. Бишляк Волод. Рів.: хата — 3,72 х 3,83 м, сіни — 3,72 х 3,44 м, хата кін. ХІХ ст. у с. Велика Глуша Любеш. Вол.: хата — 4,7 х 4,97 м, сіни — 4,7 х 3,91 м, хата кін. ХІХ ст. у с. Здомишль Рат. Вол.): хата — 3,86 х 3,61 м, сіни — 3,86 х 4,33 м та ін.

Хата сер. — др. пол. XIX ст. у с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну Рівненської обл.

закиданих зверху омяєм чи соломою» [36, с. 158]. У с. Росухи колишнього Мглинського повіту (Брянське Полісся) в невеличких однокамерних оселях одинаків («бобилів») сіни замінювали «припять» — жердини, приперті похило до порогового причілка, прикриті «суволокою» (волокнистими рослинами, які згрібали з городів восени після збору коноплі і вживали для захисту холодних приміщень від вітру) [15, с. 87]. Про давність походження таких односхилих сіней-заслон, на думку К. Мошинського, промовляє саме походження слова «сіни»: етимологія виразу «сень» (*sien*) — є тїнь, заслона⁹.

На Поліссі при житловій камері нерідко можна було зустріти й інші примітивні конструкції сіней. Скажімо, в с. Жиричі (Рат. Вол.) у 1989 р. ми обстежили хату кін. XVIII — початку XIX ст., у якій до зрубу житлової камери (4,08 x 4 м) були добудовані сіни легкої конструкції, півовальні у плані, стіни яких становили вертикальні жердини, вкопані у землю. Перекривав добудову доволі плоский односхилий дашок. Сіни подібної конструкції (що не становили цілісності з хатою), які представляли собою тристінок з вертикальних колених колод (перекриті односхилим дашком) К. Мошинський фіксував у

⁹ Дослідник зазначає, що в окремих селах на Гродненщині власне лише такі сіни носили давню слов'янську назву і тут говорили не «збудувати сіни», а «закинути (*zazucić*) сіни». Водночас, сіни-трестінок тут називали лексемою литовського походження — *gruven*. К. Мошинський зазначає, що подібні (шалашові) сіни мусили бути колись дуже поширеним у північно-східній Європі. Фіни ще донедавна на час зими такі прибудовували при своїх однокамерних житлах [55, с. 551].

с. Малі Шушевичі колишнього Лунинецького повіту [55, с. 551]. Траплялись й інші конструктивні різновиди таких прибудов, які займали усю чи частину причілкової стіни хати: невеличкі (4 x 4 аршини) «сінці», «закидані» обополками поміж парами колів і перекрыті односхилим дашком (с. Рудня Мечна Овр. Жит.) чи таких же розмірів «плетені»: перед входом забивали чотири колики, поміж ними закріплювали по три горизонтальні жердини і городили вертикальний «плетінь», перекриваючи конструкцію, як і в першому випадку, односхилим дашком (с. В'язівка Нар. Жит.). Сіни, виплетені з хворосту, зустрічались більш капітальних конструкцій (хати сер. XIX ст. у с. Запілля Луг. Жит., поч. XX ст. у с. Більська Воля Волод. Рів.). Особливо це стосується Лівобережжя та східної частини Середнього Полісся (Чор. Київ.) [31, с. 575—585; 43, с. 30]. Траплялось, що у таких будівлях сіни й хата мали не тільки відмінну конструкцію стін, а й даху. Скажімо, у хаті зі с. Ольгомель (Стол. Брест.) зруб житлової камери вкривав дах на кроквах, а «кришу» плетених сіней підтримувала соха, вкопана посередині приміщення [50, с. 317 (Rys. 8)].

Перед входом в однокамерні домівства поліщуків траплялись й своєрідні загороди без даху, які, за висловом С. Токарева, лише «намічали контур сіней». Подібні сіни-пліт дослідник спостерігав на Чернігівському Поліссі у 1945 р. [43, с. 30]. Аналогічні житла одиноких «бобилів» (звичайна загородка без даху) у кінці XIX ст. траплялись й на теренах Білорусі [4, с. 73]. Такі ж споруди згадуються у архівних матеріалах середини XVI ст. на Гродненщині («светлица старая, при ней сени старого сгнилого дерева, а стоїк ледарко закидана и зверху не прикрыто») [4, с. 73].

Показово, що під час експедиції 1945 р. на Чернігівське Полісся (сс. Ведільці, Мнево, Навози, Карховка колишнього Михайло-Коцюбинського р-ну) С. Токарев виявив низку двокамерних жител у яких прослідковується увесь процес формування сіней від найпримітивніших до найбільш розвинутих форм: солом'яний навіс над входом, жердини, похило оперті до вхідної стіни, пліт перед входом, що намічає контур сіней, прибудова з дощок, плетені сіни капітальної конструкції (на стовпах під спільним з хатою дахом), сіни з тесаного дерева чи дощок, встановлених вертикально чи горизонтально і закріплених у кутові

стовпи, і, на кінець зруб-трестінок, з'єднаний із житловою камерою через стовпи [43, с. 30].

Хоча у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. дводільні житла побутували на усій території Поліського масиву, їх кількісна локалізація була досить нерівномірною. Скажімо, коли у деяких місцевостях Західного Полісся тридільна хата досить часто зустрічались вже у сер. ХІХ ст., то на півночі (біля р. Прип'ять) ще у 1930-х рр. комора при сінях траплялась досить рідко [11, с. 52; 53, с. 160]. Однак особливо це стосується Лівобережного Полісся. Відповідно до спостережень С. Таранушенка, ще на початку 1920-х рр. на півночі Чернігівщини дводільні житла становили більше як 50% усіх осель [41, с. 37]. Значною мірою це стосується й 1940-х рр. [43, с. 32]. Стосовно кінця ХІХ ст., то, відповідно до статистичних даних станом на 1896 р., у Стародубській волості Стародубського повіту 97,4% жител були однохатніми (без сіней, з сіньми чи сіньми і «чуланом»). Причому, серед них переважали хати з сіньми (хати з сіньми і чуланом становили 17,5%, без сіней — 13,3%) [36, с. 160]. У цей же час в Ніжинській волості цього ж повіту також переважали хати з одною кімнатою (однокамерних без сіней було 45,4%, з сіньми — 50,1%, 32 хати мали сіні і чулан, 6 — теплі сіні і лише 28 хат були з коморою) [36, с. 161]. Знову ж, у Чаусовській волості Стародубського повіту хати з одною кімнатою становили 97,4%, серед них побутували лише два типи: з сіньми і без сіней [36, с. 161].

Щодо тридільного житла типу хата + сіні + комора (стебка), яке вже у середині ХІХ ст. було одним із найбільш поширених [27, с. 52], на Поліссі збереглися релікти, які дають змогу прослідкувати два шляхи його генези: безпосередньо з однодільного та з дводільного [29, с. 62—63; 55, с. 553]. К. Мошинський висловлював думку, що (як один із можливих шляхів розвитку) на теренах Полісся таке житло могло виникнути безпосередньо із однокамерного, шляхом об'єднання двох окремих будівель: однокамерної хати і стебки чи кліті. Відповідно до його гіпотези, зруби хати і господарської споруди ставили навпроти і звертали входами один до одного. У процесі подальшого розвитку простір між ними стали загороджувати, а з часом — перекривати спільним дахом [55, с. 552—554]. Достовірність гіпотези К. Мошинського, з тими чи іншими застереженнями

Хата др. пол. ХІХ ст. у с. Феневичі Іванківського р-ну Київської обл.

нями чи додатковими аргументами, приймає значна частина провідних вітчизняних та іноземних етнологів сер. ХХ — поч. ХХІ ст. [4, с. 78; 5, с. 140—141; 11, с. 52—53; 26, с. 251—252; 38, с. 10; 39, с. 19; 43, с. 31—32; 49, с. 38]. Таким шляхом розвивалося тридільне житло й на основній території Білорусі [4, с. 78; 55, с. 553]. Припущення стосовно аналогічного шляху розвитку трикамерного житла у росіян ще у сер. ХІХ ст. висловлював російський учений М.С. Попов [55, с. 553]. До подібного висновку щодо еволюції трикамерного житла поляків прийшов також Людвіг Пушет (1903 р.) [55, с. 553—554; 56, с. 44—49].

Рудиментом творення трикамерної хати із двох окремих будівель К. Мошинський вважав широке побутування на поліських теренах (як і в білорусів) жител, у яких окремі зруби-чотиристіжки хати і комори з'єднані між собою каркасними сіньми через дві пари стовпів [55, с. 553]. Доволі часто аналогічне явище нам довелося спостерігати на Правобережному Поліссі¹⁰. Ще у сер. ХХ ст. такі споруди С. Токарев фіксував на Поліссі Чернігівщини [43, с. 30—

¹⁰ З'єднання через дві пари стовпів окремих зрубів-чотиристіжків хати і комори відоме: у Житомирській обл. (хати пер. пол. ХІХ ст. у с. Левковичі, др. пол. та кін. ХІХ ст. у с. Виступовичі, кін. ХІХ ст., у с. Жерев, кін. ХІХ ст. у с. Людвинівка Овр.; пер. пол. — сер. ХІХ ст. у с. Закусили Нар.; пер. пол. ХІХ ст. у с. Дідковичі Кор.; хати сер., кін. ХІХ ст. та 1877 р. у с. Обиходи Кор.); у Рівненській обл. (хата кін. ХІХ ст. у с. Немовичі Сар.; поч. ХХ ст. у с. Бишляк Волод.); у Київській обл. (хати кін. ХІХ ст. у с. Максимовичі, поч. ХХ ст. у с. Красятичі, др. пол. ХІХ ст. у с. Радинка, Пол.; хати кін. ХІХ ст. у с. Паришів Чор.); у Волинській обл. (хати кін. ХІХ ст. у с. Сереховичі, Грабино Стар.) та ін.

Хата сер. XIX ст. у с. Залав'є Рокитнівського р-ну Рівненської обл.

31]. М. Могильченко теж відзначав, що на Лівобережжі (с. Полошки Глух. Сум.) трикамерну хату складають три окремі частини [23, с. 86]. Описуючи процес спорудження тридільного житла на Поліссі Брянщини, М. Косич наголошував, що спершу «рубляться» дві хати, одна навпроти одної, а вже відтак у двох їх внутрішніх кутах «вкопують шулки, куди і закладають поліна, що утворюють сіни» [15, с. 82]. Таку ж думку стосовно еволюції трикамерного поліського житла висловлював М. Приходько: «Кліть і комора рубились окремо, а відтак вони з'єднувались сіньми, стіни яких зводили після того, як були споруджені кліть та комора, і як правило, [вони] робились в закидку або були плетневі [з хворосту]» [26, с. 251—252].

У свій час К. Мошинський **наголошував**, що такий шлях еволюції трикамерного житла (власне окремі етапи з'єднання комори з хатою) на теренах Полісся можна спостерігати «як на долоні» [55, с. 552]. Скажімо, у с. Глинне Столинського повіту (нині: Рок. Рів.) простір між однокамерною хатою (5 x 5 м) і коморою (4 x 4 м), які стояли поруч і були повернуті входами одна до одної, з фасадного боку був відкритий, а з тильного — заповнений плотом [55, с. 537 (Rys. 472), 551]. Подібний випадок фіксував З. Дмоховський у с. Мочуль. Тут також низька огорожа з тичок влаштована між хатою і кліттю лише з тильного боку. Хата і кліть мають окремі дахи, а над уявними сіньми також влаштовано примітивне накриття із жердин і накиданої на них соломи [50, с. 317, 318 (Rys. 9)]. Аналогічний варіант «зростання» хати і комори нам довелося спостерігати у с. Березове (Рок. Рів.) на прикладі споруди др. пол. XIX ст. У зазначеному випадку навпроти жит-

лового приміщення (4,94 x 4,9 м), на відстані 3 м від нього, розташовувалась холодна «кліть» (3,46 x 3,54 м), перекрита «накотом». Тильна стіна сіней була зашальована вертикальними «опулками», а передня мала лише невисоку (1,2 м) огорожу з вориння, облаштовану хвірткою. Окремого даху над сіньми не було — його функцію виконували доволі значні причілкові піддашся хати та кліті. Як ілюстрацію завершального етапу цього процесу К. Мошинський наводив іншу споруду зі с. Глинне, де простір між зрубамі хати і значно меншої за розмірами комори був забудований з обидвох боків (у передній стіні влаштовані двері) [55, с. 537 (Rys. 472), 551].

Додатковими аргументами своєї гіпотези К. Мошинський вважав те, що в окремих випадках спостерігається асиметричність окремих частин таких трикамерних споруд: комора чи стебка, яку розташовували навпроти хати, могла бути дещо (чи навіть значно) меншою від останньої як у плані, так і по висоті (наприклад у споруді зі с. Глинне різниця у ширині хати та комори сягала одного метра) [55, с. 552—553]. Аналогічні будівлі відзначали також й інші дослідники поліського будівництва [40, с. 18—19; 50, с. 320 (Rys. 12)]. Їх окремі релікти доводилось спостерігати й нам (хати у сс. Березове Рок. Рів., Закусили Нар. Жит.). У такому разі сіни робили такої ж ширини, як і комору чи (у більш примітивному варіанті) надавали їм у плані форми неправильного чотирикутника, з'єднуючи відповідні кути хати і комори навскісними стінами (хата сер. XIX ст. у с. Закусили Нар. Жит.). У зазначених випадках кожна із трьох частин споруди могла мати окремий дах різної висоти (а інколи — й різної конструкції).

Фактичні матеріали, які промовляють на користь описаного способу творення будівель типу хата + сіни + комора, маємо й з Лівобережного Полісся. Процес формування трикамерного житла на цій території проходив доволі пізно. Відповідно до матеріалів С. Токарева, ще у середині XX ст. трикамерна хата у північних районах Чернігівщини була рідкістю [43, с. 32]. Відповідно до статистичних даних за 1896 р., у поліських районах (колишні Стародубська, Чаусовська, Ніжинська волості Стародубського повіту, Кулагська волость Суражського повіту), де переважали одно- та дводільні

(хата + сіни) споруди, у забудові двору, крім хлівів, превалювали кліті-«анбари» (Стародубський, Суражський повіти), натомість у південніших районах (колишні Оболонська волость Кралецького, Дмитровська волость Конотопського повітів), де у цей час переважали трикамерні хати з коморою, окремі кліті траплялись значно рідше, тут основними спорудами селянського двору були уже клуні та хліви [36, с. 161—162]¹¹. Таким чином, статистичний матеріал опосередковано промовляє на користь того, що власне надвірна комора, унаслідок її з'єднання з житлом, і утворила житловий зв'язок хата + сіни + комора. Тим більше, що С. Токарєв ще у середині ХХ ст. у північних районах Чернігівщини фіксував випадки, при яких зруб-чотиристінок комори, з'єднаної з житлом, відповідно до повідомлень респондентів, раніше стояв окремо, і вже за їх пам'яті був перенесений в один блок з хатою [43, с. 32].

До певної міри процес творення трикамерного житла шляхом з'єднання окремих зрубів хати та комори сіньми підтверджують археологічні матеріали. Скажімо, при розкопках давньоруського Берестя (ХІІ—ХІІІ ст.) виявлені два ряди зрубів, що стоять повернуті входами один навпроти другого. Причому деякі зруби настільки точно розташовані входами один до одного, що, на думку вчених, вони могли бути складовими трикамерних споруд (хоча у зазначеному випадку прямих доказів такого припущення немає) [33, с. 94]. Натомість в окремих трикамерних давньоруських житлах ХІІ ст. з Києва та Новгороду вже чітко прослідковується з'єднання двох окремих зрубів хати та холодної кліті (остання могла бути меншою за розмірами) «стовповою прибудовою» [33, с. 110; 37, с. 108 (Рис. 62), 109].

У контексті розвитку трикамерного житла безпосередньо з однокамерного варто звернути увагу на

¹¹ Відповідно до статистичних даних за 1896 р., у Стародубській волості амбарів — 1632, хлівів — 1780 (разом 96,1% від усіх госпбудівель), амбарів — більше як 45% від всіх госпбудівель; у Ніжинській волості хлівів і амбарів 99,7% від усіх госпбудівель; у Чаусовській волості — амбарів і хлівів 89,5% від усіх будівель. У Суражському повіті теж переважали амбари і хліви. З поросуванням на південь, різноманітність госпспоруд збільшується. Наприклад, в Оболонській волості Кралецького повіту вже 1/3 господарств мали клуні, а у Дмитровській волості Конотопського повіту клуні і хліви в господарствах вже переважали [36, с. 161—162].

ще одну суттєву деталь. К. Мошинський акцентував, що власне «стебка» (тепла, опалювана комора. — Р. Р.), яку ставили окремо від однокамерної хати, але близько від неї — двері навпроти дверей, була основним приміщенням, унаслідок з'єднання якого із житловою камерою сіньми виникло трикамерне житло на Поліссі¹². Щодо Л. Пушета і М. Попова, то у їх матеріалах йдеться не про «стебку» (сезонно опалювану споруду), а про холодну комору — «кліть» [55, s. 566—570; 56, s. 44—49], що, на наш погляд, є доволі суттєвим, з огляду на подальший розвиток тридільної хати у слов'ян. Щоправда й К. Мошинський відзначав, що не тільки тепла комора (а й холодна. — Р. Р.) подібним чином «зросталась» з житлом [55, s. 568]. Такої ж думки дотримувався й З. Дмоховський [50, s. 117—120]. Знову ж, К. Мошинський зазначав, що «стебка» побутувала лише у «слов'ян північно-східних, і то не в усіх» [55, s. 542]. Зауважимо, що у середині ХІХ — на початку ХХ ст. на теренах України тепла комора (приміщення чи окрема споруда), яку номінували терміном «стебка» («здебка»), побутувала лише на Поліссі та етнографічній Волині. До речі, у документах ХV—ХVІІІ ст. терміни «іздебка», «істебка» згадуються в описах Луцького, Житомирського, Кременецького замків, м. Кременця, Радомишльського фільварку, містечка Веледник біля Луцька. Натомість в описах інших (південніших) замків на Подніпров'ї, південніше Волинської землі та на Лівобережжі вони не зустрічаються [26, с. 266—277].

Отже, у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. на теренах Полісся Білорусі та України паралельно побутували трикамерні житла типу хата + сіни + стебка (опалювана комора) та хата + сіни + кліть (холодна комора) [39, с. 19; 49, с. 38]. Причому перші із них (в складі яких була стебка) у Білорусі відомі не тільки на Поліссі, а й у деяких інших регіонах (Західне Подніпров'я, Понімання, Південь Центральної Білорусі) [2, с. 436 (Табл. 10)]. Водночас, коли, наприклад, у Центральній Білорусі у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. переважали житла хата + сіни + комора (кліть), а житла із стебкою траплялись рідше,

¹² Як приклад, учений наводить фото такого розташування приміщень у с. Переброди Столинського повіту (нині — Дуб. Рів.) [55, s. 566 (Рис. 480)]. Таке ж розташування хати і стебки спостерігав й А. Данилюк у с. Дроздинь (Рок. Рів.) [12, с. 54—55].

на Мінщині тридільне житло зустрічалось у двох варіантах (з коморою і стебкою), то на Західному Поліссі планування «хата + сенці + вари́ня» було найбільш поширеним (варивня мала значні розміри й у ній часто виділяли комору) [4, с. 78; 45, с. 124]. Натомість на теренах України стебка, розташована через сіни від хати, відома лише на Поліссі, причому траплялась тут доволі спорадично: на сході Волинського (сс. Кукли Ман., Велика Глуша Любеш.), на заході та півдні Рівненського (сс. Більська Воля, Березино, Озеро, Великі Цепцевичі, Городок, Воронки, Сварині Волод.; Тишиця Берез.; Стрільськ Сар.; Борове Зар., Біловіж Рок.) та півдні Київського (сс. Підгайне Ів., Богдани Виш.) Полісся¹³.

Стосовно другого шляху розвитку трикамерної хати — з двокамерної, то він передовсім пов'язаний із вже згадуваними житлами з так званими «широкими сіньми», тобто з дводільними спорудами, у яких довжина сіней була приблизно такою ж, як і житлового приміщення. Наприклад, у хаті кін. ХІХ ст. зі с. Залужжя Дуб. Рів.) до зрубу-чотиристінка житлового приміщення (4,5 x 5,49 м) прилягає майже рівновеликий (4,5 x 5,19 м) зруб-трестінок сіней. Для більшої статичності зруб сіней у верхній частині скріплений двома поперечними балками. Власне за рахунок сегментації таких сіней внутрішньою перегородкою і виділяли комору. Трикамерні житла, утворені таким чином, широко представлені нашими польовими матеріалами з Правобережного Полісся¹⁴. Водночас, тут можна спостерігати й різні ста-

¹³ У тому разі, коли усю частину будівлі по другий бік від сіней займала стебка, холодну комору могли відгороджувати при тильній стіні сіней (хати сер. ХІХ ст. у сс. Більська Воля, Сварині Волод. Рів.).

¹⁴ Такі споруди обстежені: у Житомирській (хати пер. пол. ХІХ ст. у с. Ігнатпіль, 1869 р. у с. Бондарі, сер. ХІХ ст. та 1889 р. у с. Млини, кін. ХІХ ст. у сс. Велика Фосня, Левковичі, Великі Мошки, Невгоди, Людвинівка, Прилуки, Мала Чернігівка, 1907 р. у сс. Думинське та Гуничі, поч. ХХ ст. у с. Великі Миньки, кін. ХІХ ст. у с. Невгоди Овр.; кін. ХІХ ст. у с. Залісся Нар.; др. пол. ХVІІІ — поч. ХІХ ст. у с. Топільня, кін. ХІХ ст. у с. Червона Волока Луг.; кін. ХІХ ст. у с. Каленське Ол. та ін.), Рівненській (хати 1870 р. у с. Залужжя, сер. ХІХ ст. у с. Кураж Дуб.; кін. ХІХ та 1913 р. у с. Сновидовичі (хутір Пересочне), кін. ХІХ ст. у с. Кам'яне, кін. ХІХ — поч. ХХ ст. у с. Обсіч Рок.; поч. ХХ та кін. ХІХ ст. у с. Березино, сер. ХІХ ст. у с. Бишляк Волод.), Київській (хати кін. ХІХ ст. у с. Тараси, Луб'янка, кін. ХІХ ст. у с. Діброва, кін. ХІХ —

дії виділення такої комори. У більш розвинутих варіантах в місці перегородки між сіньми і коморою врубували лише один—три верхні поперечні вінці (один вінець: хати 1913 р. у с. Сновидовичі Рок. Рів., поч. ХХ ст. у с. Жиричі Рат. Вол.; два вінці: хата 1916 р. у с. Велимче Рат. Вол.; три вінці: хата 1889 р. у с. Гута Рат. Вол.) чи один—три верхні вінці і підвалину¹⁵, а в окремих випадках — ще й надпоріжник — наддверне дерево (хати кін. ХІХ ст. у сс. Заболоття Рат. Вол., Велика Фосня Овр. Жит.). Разом з тим, зрідка фіксуємо будівлі, у яких поперечні вінці, врубані у стіни між сіньми і коморою, взагалі відсутні (хати кін. ХІХ ст. у с. Здомишль Рат. Вол., Бишляк Волод. Рів.). Для влаштування поперечної стіни комори у поздовжніх вінцях вибирали прямі (хата сер. ХІХ ст. у с. Судче Любеш. Вол.) або навскісні (хата сер. ХІХ ст. у с. Здомишль Рат. Вол.) гнізда чи при стінах закріплювали (врубували у платву і підвалину) стовпи з поздовжнім пазом (хати кінця ХІХ ст. із сс. Діброва Пол. Київ., Теклино К.-Каш. Вол.). У найпримітивніших варіантах пазовані стовпи просто вкопували в землю впритул до поздовжніх стін (хати кін. ХІХ ст. у сс. Піщане К.-Каш. Вол., Залісці Рожищ. Вол., Немовичі Сар. Рів. та ін.). Знову ж, траплялись будів-

поч. ХХ ст. у сс. Яблунька, Рагівка Пол.; поч. ХХ ст. у с. Мусійки Ів.), Волинській (хати кін. ХІХ ст. у с. Здомишль (хутір Лисок), поч. ХХ ст. у с. Заболоття, 1889 р. у с. Гута, кін. ХІХ ст. у с. Тур, 1873 р. та поч. ХХ ст. у с. Жиричі, 1916 р. у с. Велимче, кін. ХІХ ст. у с. Лучиці, 1883 р. у с. Забріддя Рат.; кін. ХІХ ст. у сс. Грудки, Піщане, Острівок, др. пол. ХІХ ст. у с. Полиці, 1919 р. у с. Гута-Кам'янська, кін. ХІХ ст. у с. Сошичне, сер. ХІХ ст. у с. Раків Ліс К.-Каш.; кін. ХІХ ст. у с. Велика Глуша, 1917 р. у с. Рудки, поч. ХХ ст. у с. Судче. кін. ХІХ ст. у с. Воля Любешівська, поч. ХХ ст. у с. Угриничі, кін. ХVІІІ — поч. ХІХ ст. та кін. ХІХ ст. у с. Гірки, сер. ХІХ ст. у с. Мукошин Любеш.; кін. ХІХ ст. у сс. Сереховичі, Грабино, Стара Гута, Галина Воля Старовиж.; кін. ХІХ — поч. ХХ ст. у с. Залісці Рож.; кін. ХІХ — поч. ХХ ст. у с. Новий Двір Тур.; др. пол. ХІХ ст. у с. Карасин Ман. та ін.) областях. (Архів)

¹⁵ Так, у хаті кінця ХІХ ст. у с. Тараси (Пол. Київ.) між сіньми і коморою у поздовжні стіни врубана тільки поперечна підвалина та платва; у хаті кін. ХІХ ст. у с. Велимче (К.-Каш. Вол.) — підвалина та два верхні вінці; у хаті кін. ХІХ ст. у с. Сновидовичі (Рок. Рів.) — підвалина та два верхні вінці; у хаті кін. ХІХ ст. у с. Гута. — підвалина та три верхні вінці; у хаті кін. ХІХ ст. у с. Великі Мошки Овр. Жит. — підвалина та три верхні вінці.

лі, у яких до поперечних стін закріплювали по два нетовсті вертикальні бруски на відстані 4—6 см один від одного, між які заходили краї поперечок (хата кін. XIX ст. у с. Стара Гута Старовиж. Вол.).

Такі конструктивні варіанти влаштування внутрішньої перегородки виявлені як на теренах Західного, так і Середнього Полісся. Однак на Середньому Поліссі у подібних житлах поперечна стіна частіше представляла собою суцільний зруб, у якому усі поперечні вінці зв'язані у замок з поздовжніми (хати 1917 р. у с. Тишовиця Берез. Рів., сер. XIX ст. у с. Корост. Сар. Рів., др. пол. XIX ст. у сс. Вовчків Пол. Київ., Мусійки Ів. Київ., кін. XIX ст. у сс. Радовель Ол., Залісся Нар., Чоповичі Мал., Липники Луг., 1889 р. у с. Млини Овр. Жит. та ін.) [28, с. 101 (Рис. 2); 29, с. 69 (Рис. 3); 30, с. 84 (Рис.), 85 (Рис.)]. Проте навіть у таких випадках траплялось, що кілька поперечних вінців у поздовжні стіни не врубані (хати: 1879 р. із с. Оранне Ів., сер. XIX ст. із с. Новий Мир Пол. Київ.).

У низці населених пунктів Шацького району зустрічались тридільні житла із кутовою нішею-підсіннями («пудсіннями»): смт. Шацьк, сс. Острів'я, Мельники [13, с. 72], Ростань, Хрипськ та ін. «Пудсіни» виділяли вздовж передньої стіни комори, яка була дещо (на 1,2—1,5 м) вужчою від решти приміщень. Вхід у сіни вів не з фасадної стіни, а з боку ніші. Платви у зовнішньому куті ніші підтримував стовп, опертий на перехрестя підвалин. Трикамерні житла «...із стовповою чи консольною підсінню, частина якої зайнята стебкою чи кліттю» характерні й для Західного Полісся Білорусі [17, с. 125]. Подібні будівлі зустрічались також у селах Підляшшя та Холмщини [32, с. 118; 44, с. 18; 52, с. 77]. Відповідно до матеріалів польських дослідників хати з підсіннями-нішами локалізувалися тут на півночі Холмського та на сході Білопідляського воєводств [51, Мара 220—223]. На теренах Середнього Полісся теж виявлені окремі випадки кутової ніші, влаштованої за рахунок комори (хата кін. XIX ст. у с. Калинівка Нар. Жит. (ніша з фасадного боку, завширшки 1,18 м) [30, с. 83—84], хата др. пол. XIX ст. у с. Тетеревське Ів. Київ. (ніша при тильній стіні, завширшки 1,02 м) чи комори і сіней (сс. Вовчків Пол. Київ. (ніша з фасадного боку, завширшки 0,93 м) [29, с. 63 (Рис. 1.6)], Луб'янка Пол. Київ. (ніша з фасадного боку, завширшки 0,7 м), проте там вхід у сіни прорубують у

довгій фасадній стіні. На теренах Середнього Полісся спорадично фіксуємо також житла з центральним підсінням, тобто з неглибокою нішею, влаштованою за рахунок сіней (хата кін. XIX ст. с. Поліське Берез. Рів. за планом комора + сіни + хата; хата др. пол. XIX ст. у с. Радовель Ол. Жит. за планом хата + сіни + хата та ін.).

Щодо еволюції тридільного житла із кутовою нішею-підсіннями, то один із можливих (та найбільш вірогідних) шляхів, який ілюструє процес його формування на Поліссі, доволі чітко можна прослідкувати за матеріалами З. Дмоховського. Як уже відзначалось, інколи у житлах хата + сіни + комора (стебка) господарське приміщення (комора) за розмірами було значно меншим від хати. У таких випадках дві (чи усі три) частини споруди перекривались дахами різної висоти. Проте траплялось, що усю споруду перекривали спільним дахом. Скажімо, З. Дмоховський у с. Ремль зафіксував тридільну хату, до складу якої входило житлове приміщення і, розташована через сіни, такої ж висоти (але значно менша у плані) стебка. Перед фасадною стіною стебки винос даху, підтримуваний спеціальними сохами, був досить значний, унаслідок чого у цьому місці утворювалось незабудоване кутове піддашшя (підсіння) [50, с. 317—318, 319 (Rys. 10)]. Подібний варіант влаштування даху С. Токарев відзначав на Поліссі Чернігівщини у житлах, де зруб комори був вужчим від сіней і хати. У такому разі її тильну чи фасадну стіну дещо відсували від відповідних стін хати і сіней, утворюючи таким чином незабудований уступ (спереду чи ззаду будівлі) під загальним дахом, який інколи у цьому місці могли підтримувати стовпи. Причому дослідник відзначав, що вхід у комору здійснювали безпосередньо з двору (із фасадного чи тильного боку). З сіней входу не робили (хіба що прорубували пізніше) [43, с. 31]. Цілком ймовірно, що хата з кутовими підсіннями, у контексті генезису, має безпосереднє відношення до описаного процесу.

Отже, зробимо узагальнюючі висновки.

Унаслідок низки чинників (замкнутості окремих територій, економічного стану населення тощо) процес розвитку планувальної структури житла на Поліссі проходив повільніше, дещо «загальмовано», порівняно з південнішими регіонами України. Ще на переломі XIX та XX ст. пануючим тут був однохатній тип житла. Хоча на основній території Полісся,

як і повсюдно в Україні, у сер. ХІХ ст. найбільш поширеними були дво- і тридільні домівства (хата + сіни, хата + сіни + комора) та їх ускладнені варіанти, у багатьох місцевостях досить широко побутувала однокамерна хата.

На фактичному поліському матеріалі можна доволі чітко прослідкувати процес формування дво- та трикамерного житла на основі однокамерного опалюваного. Тут можна побачити окремі етапи (від найпримітивніших до найбільш розвинутих форм) творення двокамерних осель шляхом добудови до опалюваного зрубу-кліті холодних сіней: солом'яний навіс над входом, жердини, похило оперті до вхідної стіни, пліт перед входом, що намічає контур сіней, прибудова з дощок, плетені сіни капітальної конструкції (на стовпах під спільним з хатою дахом), сіни з тесаного дерева чи дощок, встановлених вертикально чи горизонтально (закріплених у кутові стовпи), і, на кінець, — зруб-трестінок, з'єднаний із житловою камерою через стовпи.

Своєю чергою, збережені тут реліктові форми трикамерних домівств (з різновеликими приміщеннями, легкою загородою замість сіней тощо) ілюструють виникнення трикамерних споруд шляхом об'єднання окремих зрубів опалюваної хати та комори. Знову ж, коли на основній території України у цьому процесі брала участь лише холодна (неопалювана) комора («кліть»), то у поліському краї житлову камеру нерідко об'єднували сіньми з коморою теплою («стебкою»). Причому у деяких місцевостях (наприклад, на заході Полісся Білорусі) останній варіант трикамерних осель переважав. Водночас тут прослідковуємо й інший напрямок розвитку трикамерних споруд: шляхом сегментації внутрішньою перегородкою так званих «широких» сіней на дві частини (власне сіни і комору).

Щодо еволюції децю відмінних осель, генетично пов'язаних із трикамерними спорудами типу хата + сіни + комора (стебка), зокрема хат з кутовою нішею-підсіньми, які локально побутували на заході Полісся (та спорадично траплялись у інших місцевостях), то фактичний матеріал дає можливість прослідкувати їх творення внаслідок об'єднання спільним дахом більшої за розмірами хати та значно меншої комори (стебки).

На завершення варто відзначити: археологічний матеріал дає можливість однозначно стверджувати,

що трикамерні споруди, в яких два зруби об'єднували каркасною добудовою, у давньоруських містах (Київ, Новгород) виникли принаймні у ХІІ ст., а двокамерні житла (з приєднаними через стовпи до зрубу хати холодними сіньми) тут були відомі вже з Х ст. Стосовно другого напрямку формування дводільних споруд, шляхом сегментації внутрішньою перегородкою зрубу-чотирістінка на більшу (квадратну, облаштовану піччю) і меншу (холодну) камери (так званий «зруб-п'ятистінок»), які вперше появились у кін. Х ст., а в ХІ—ХІІ ст. вже широко побутували у тогочасних містах (Київ, Новгород, Слонім, Новогрудок, Мінськ, Вщиж, Псков тощо), то стан джерел не дає можливості прослідкувати його подальшу долю. Можемо висловити хіба припущення, що подібні «зруби-п'ятистінки» тією чи іншою мірою й надалі побутували в українських (як і в білоруських, російських) містах та містечках. Цілком ймовірно, що в подальшому вони мали відношення до формування тут двохатніх однобічних споруд (типу світлиця — світлиця — комора; світлиця — світлиця, світлиця — світлиця — сіни; світлиця — світлиця — сіни / комора тощо), які відомі в Україні з описів феодальних дворів ХVІ ст., і вперше, на думку дослідників, виникли у містах ще у ХV—ХVІ ст., звідки й проникли у сільське будівництво (у поліських селах вони спорадично траплялись уже в середині ХІХ ст.).

1. Інститут рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. — Ф. VIII. — № 187 (Лаз. 15).
2. Архітектура Беларусі: нарысы эвалюцыі в аўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэкстах / А.І. Лакотка; навук. рэд. А.І. Лакотка. — Мінск: Беларуская навука, 2008. — 495 с.: іл.
3. Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д. Баран // Україна крізь віки: у 15-ти т. — Київ: Альтернативи, 1998. — Т. 3. — 335 с.
4. Беларуская народная жылля / Э.Р. Сабаленко, У.С. Гуркоу, У.М. Іваноу, Дз. Д. Супрун; рэдактар членкарэспандэнт АН БССР В.К. Бандарчык; Акадэмія навук БССР; Інстытут мастацтва з наўства, этнографіі і фальклору. — Мінск: Навука і тэхніка, 1973. — 127 с.
5. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е.Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белоруссов в ХІХ — начале ХХ в. — Москва: Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3—458.

6. Ганцкая О.А. Крестьянское жилище западных славян / О.А. Ганцкая, Н.Н. Грацианская // Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы / АН СССР ; Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — Москва : Наука, 1968. — С. 139—178.
7. Гошко Ю.Г. Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю.Г. Гошко. — Київ : Наукова думка, 1976. — 204 с.
8. Грацианская Н.Н. Введение. Типология народного жилища в странах зарубежной Европы / Н.Н. Грацианская, Н.М. Листова, С.А. Токарев // Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы / АН СССР ; Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — Москва : Наука, 1968. — С. 3—11.
9. Гупало К.Н. Подол в древнем Киеве / К.Н. Гупало. — Київ : Наукова думка, 1982. — 127 с.
10. Гурков В.С. Поселения / В.С. Гурков, Р.Ю. Гошко // Полесье. Материальная культура / АН УССР; Институт искусствоведения, фольклора и этнографии им. М.Ф. Рильского ; Львов. отделение ; АН БССР; Институт искусствоведения, этнографии и фольклора. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 279—333 : ил.
11. Данилюк А.Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2001. — 147 с. : іл.
12. Данилюк А. Релікти давнього будівництва: пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся / Архип Данилюк. — Рівне : Азаля, 1995. — 79 с.
13. Данилюк А. Давнє народне житло на території Шацького національного парку / Архип Данилюк // НТЕ. — 1994. — № 2—3. — С. 70—73.
14. Козакевич М.З. Про розвиток плану житла колгоспників Українського Полісся / Козакевич М.З. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. — Київ : Вид-во АН Української РСР, 1957. — С. 14—21.
15. Косичь М.Н. О постройкахъ бѣлорусскаго крестьянина Черниговской губ., Мглинскаго уѣзда: села Росухи, деревни Бородинки и Амелькина хутора / М.Н. Косичь // Живая старина. — Санкт-Петербургъ : Тип. М. П. С., 1906. — Вып. 1. — С. 74—98.
16. Космина Т. Поселення, садиба, житло / Тамара Космина // Українці: історико-етнографічна монографія : у 2-х кн. — Опішне : Українське народознавство, 1999. — Кн. 2. — С. 13—57.
17. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество (середина XIX — XX в.) / А.И. Локотко. — Минск : Наука і тэхніка, 1991. — 285 с.
18. Майер А. Описание Кричевского графства 1786 г. / Андрей Майер // Могилевская старина. — 1901. — Вып. II.
19. Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР / Е.В. Максимов. — Київ : Наукова думка, 1982. — 182 с.
20. Марзеев А. Жилища и санитарный быт сельского населения Украины / А. Марзеев. — Харьков, 1927.
21. Миронов В.В. Украинцы — жилище / В.В. Миронов, В.В. Наулко, Т.В. Космина // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. — Москва : Наука, 1987. — С. 101—146.
22. Михайлина Л.П. Слов'яни VIII—X ст. між Дніпром і Карпатами / Любомир Михайлина. — Київ : Інститут археології НАН України, 2007. — 300 с.
23. Могильченко М. Будівля на Чернігівщині, Глухівського повіту у с. Полошках / М. Могильченко // Матеріали українсько-руської етнології. Видане етнологічної комісії за редакцією Хв. Вовка. — Львів : З друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, 1899. — Т. 1. — С. 79—95.
24. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.) / О.М. Приходнюк. — Київ : Наукова думка, 1975. — 154 с.
25. Приходнюк О.М. Раннеслов'янське житло на Поділлі / О.М. Приходнюк // Археологія. — Вип. 3. — 1971. — С. 26—37.
26. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н.П. Приходько // Древнее жилище народов Восточной Европы. — Москва : Наука, 1975. — С. 245—275.
27. Приходько М. Особливості сільського житла на Поліссі / Микола Приходько // НТЕ. — 1970. — № 6. — С. 50—54.
28. Радович Р. Технологія зведення зрубу житла (XIX — початок XX ст.) / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 2: Овруччина. 1995. — С. 99—116.
29. Радович Р. Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX — першої половини XX ст. / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — С. 62—82.
30. Радович Р. Деякі специфічні риси житла та господарських будівель на Поліссі (XIX — початок XX ст.) / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. — Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. — С. 83—94.
31. Радович Р. Традиційне будівництво у зоні відчуження: проблеми дослідження та збереження пам'яток / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2013. — № 4. — С. 575—585.
32. Радович Р. Народне житло / Роман Радович // Холмщина і Підляшся: історико-етнографічне дослідження. — Київ : Родовід, 1997. — С. 116—133.
33. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // Археология СССР. — Ленинград : Наука (Ленинградское отделение), 1975. — 178 с. — (Свод археологических источников. Е1—32).

34. Русанова И.П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом / И.П. Русанова // Археология СССР. — Москва : Наука, 1973. — 99 с. — (Свод археологических источников. Е1—252).
35. Русанова И.П. Славянские древности VI—VII вв. / И.П. Русанова. — Москва : Наука, 1976. — 216 с.
36. Руссов А.А. Описание Черниговской губернии / А.А. Руссов. — Чернигов : Типография Губернского Земства, 1899. — Т. 2. — 377 с. : ил.
37. Сагайдак М.А. Давньокіївський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології / М.А. Сагайдак. — Київ : Наукова думка, 1991. — 168 с.
38. Самойлович В.П. Українське народне житло (кінець XIX — початок XX ст.) / В.П. Самойлович. — Київ : Наукова думка, 1972. — 56 с. : ил.
39. Таранушенко С. Давнепольське житло / Стефан Таранушенко // НТЕ. — 1969. — № 1. — С. 8—23.
40. Таранушенко С. Постройки украинского Полесья. Хаты, стежки, клуны / Стефан Таранушенко. — Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2012. — 84 с.
41. Таранушенко С. Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харкові / С.А. Таранушенко // Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918—1932 рр. — Харків : Видавець Савчук О.О., 2012. — С. 21—48.
42. Терпиловський Р.В. Архітектура поселень Середнього Подніпров'я II ст. до н. е. — V ст. н. е. / М.Ю. Вайдєйко, Р.В. Терпиловський, В.О. Петрашенко // Давні поселення України. — Київ : [Б. в.], 2005. — С. 81—113.
43. Токарев С.А. Северо-украинская экспедиция 1945 г. / С.А. Токарев // Институт этнографии. Краткие сообщения. — 1947. — С. 27—35.
44. Трач В. Очерки Холмщины и Подляшья / В. Трач. — Холм, 1911. — 115 с.
45. Харузинъ Ал. Славянское жилище въ Съверо-Западном краѣ : Изъ матеріаловъ по исторіи развитія славянскихъ жилищъ / Ал. Харузинъ. — Вильна, 1907. — 341 с. : ил.
46. Черв'як К. Шляхта Околиця на Коростенщині / Корній Черв'як. — Коростень, 1928. — 20 с.
47. Чубинский П.П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. — Санкт-Петербург, 1877. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 339—606.
48. Чубинский П.П. Инвентарь крестьянского хозяйства / П.П. Чубинский // Записки юго-западного отдела императорского Русского Географического Общества. — Киев : Типография М.П. Фрица, 1875. — Т. II (за 1874 г.). — С. 176—186.
49. Якімовіч Ю.А. Драўлянае дойдства Беларускага Палесся: XVII—XIX стст. / Ю.А. Якімовіч. — Мінск : Навука і тэхніка, 1978. — 150 с.
50. Dmochowski Z. Sprawozdanie ze studiów nad poleskiem budownictwem drzewnym w r. 1934—35 / Zbigniew Dmochowski // Biuletyn historii sztuki i kultury. — Warszawa, 1934—35. — R. 3. — S. 311—335.
51. Jagiela K. Chalupy po dsieniowe / K. Jagiela // Polski atlas etnograficzny. — Warszawa, 1971. — Zeszyt IV. — Karta CIX (Mapa 220—223).
52. Kolberg O. Chelmskie: Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków : W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. — T. 33. — Cz. 1. — 270 s.
53. Marczak M. Przewodnik po Polessu / Marczak M. — Brzesc, 1935. — 160 s.
54. Moszyński K. Polesie w schodnie / Kazimierz Moszyński. — Warszawa : Wydawnictwo kasy im. Mianowskiego, 1928. — 328 s.
55. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. — Kraków, 1929. — Cz. 1: Kultura materialna. — 710 s. : il.
56. Puszet L. Studya nad polskiem budownictwem drewnianem / L. Puszet. — Kraków, 1903. — Cz. I: Chata.
57. Staszczak Z. Budownictwo chłopskie w województwie Lubelskim (w XIX i XX wieku) / Zofia Staszczak. — Wrocław : PTL, 1963. — T. XXIV. — 232 s.

Roman Radovych

POLISSIA'S DWELLINGS EVOLUTION (THE FORMING OF TWO- AND THREE-CHAMBERED IN ONE-BUILDING DWELLINGS)

At the offered prospect the simplest Polissia's dwellings planning types are under consideration. Such of them are: one-chambered (chata), two-chambered (chata+siny) and three-chambered (chata+siny+cold or warm komora). The main attention is paid to the illustration of dynamic of these planning types spreading among different Polissia's territories both to ways of forming of two- and three-chambered dwellings.

Keywords: Polissia, dwelling, chata, komora, klit, stebka.

Roman Radovych

ЭВОЛЮЦИЯ ПОЛЕССКОГО ЖИЛИЩА (ФОРМИРОВАНИЕ ДВО- И ТРЁХКАМЕРНЫХ ОДНОИЗБОВЫХ СООРУЖЕНИЙ)

В предлагаемой работе рассмотрено простейшие планировочные варианты полесского жилища: однокамерные (хата), двухкамерные (хата + сени) и трёхкамерное (хата + сени + холодная или теплая комора). Главное внимание сконцентрировано на динамике их распространения в разных местностях Полесья и путям формирования дво- и трёхкамерных жилищ.

Ключевые слова: Полесье, жилище, хата, сени, комора, клеть, стэбка.